

MAKTABGACHA YOSHDAGI GIPERAKTIV BOLALARGA TA'LIM VA TARBIYA BERISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK AMALIY USULLARI

Istamova Dilnoza

Termiz davlat universiteti ta'lim va tarbiya nazariyasi
va metodikasi (maktabgacha ta'lim) mutaxassisligi magistranti

ANNOTATSIYA

Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda giperaktiv holatning paydo bo'lishi va unga ta'lim va tarbiya berishning pedagogik – psixologik usullari haqida qator fikrlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Pedagog, giperaktiv pedagogik – psixologik faoliyat, ta'lim va tarbiya, P.F. Lestgaft, A.S. Makarenko, N.I. Krasnogorskiy, A.G. Ivanov-Smolenskiy, faoliyat.

АННОТАЦИЯ

В статье содержится ряд представлений о развитии гиперактивности у дошкольников и педагогико-психологических методах обучения и воспитания.

Ключевые слова: педагог, гиперактивная педагогико-психологическая деятельность, обучение и воспитание, П.Ф. Лесгафт, А.С. Макаренко, Н.И. Красногорский, А.Г. Иванов-Смоленский, деятельность.

ANNOTATION

The article contains a number of ideas about the development of hyperactivity in preschoolers and pedagogical and psychological methods of education and upbringing.

Key words: teacher, hyperactive pedagogical and psychological activity, training and education, P.F. Lesgaft, A.S. Makarenko, N.I. Krasnogorsky, A.G. Ivanov-Smolensky, activity.

KIRISH

Maktabgacha yoshdagi bolalardagi giperaktivlik - bu maktabgacha ta'lim tashkilotida va uyda jismoniy faollikning yuqori darajasidir. Bu bolaning harakatga bo'lgan fiziologik ehtiyojlarining tabiiy ko'rinishi bo'lishi mumkin, ziddiyatlarga bog'liq travmatik vaziyatlar va tarbiyadagi nuqsonlar ta'sirida bo'ladi va hayotining birinchi yillaridan yoki hatto oylaridan boshlab aniqlanishi mumkin. Bunday bolalar giperaktiv bolalar deyiladi.

Giperaktivlik soʻzi yunon tilidan olingan “giper” - juda koʻp, “aktivus” – faol degan maʼnoni anglatadi. Demak, giperaktivlik tom maʼnoda faollikni oshirishni anglatadi.

Taʼlim berish jarayonida giperaktiv bolalar bilan ishlash jarayonida bir qator muammolar yuzaga kelishi kuzatiladi. Lekin shuni alohida taʼkidlash lozimki, giperaktiv bolalar boshqa tengdoshlariga nisbatan aqliy qobiliyati yuqori boʻlishi kuzatilgan.

Bolalarda giperaktivlikning keng tarqalgan sabablaridan biri bu qarama-qarshi tarbiya turidir, chunki ularga hamma narsani qilishga ruxsat beriladi va bolalar hech qanday taʼqiqarni bilishmaydi.

Giperaktivlikning diagnostikasi quyidagicha aniqlanadi yaʼni quyidagi 14 ta belgidan kamida 8 tasi bola hayotining dastlabki 7 yilida uchragan va kamida olti oy davom etgan boʻlsa.

1. *Bardoshsiz bezovtalanadigan (stulda tebranish, oyoqlarini silkitib).*
2. *Bir joyda oʻtirolmaydi, har qanday sharoitda (transport, uy, bolalar bogʻchasi yoki maktab) turishga harakat qiladi.*
3. *Suhbat paytida yoki biror narsa qilish paytida (kapalak, shovqin, mushuk) eng kichik tirnash xususiyati bilan tezda chalgʻitiladi.*
4. *Oʻyinlarda zoʻrgʻa oʻz navbatini kutib, mobil oʻyinlarni afzal koʻradi, masalan, tutashuvlar kabi (lekin u yerda ham yetakchi boʻlish yoki aksincha, qochib ketish istagi paydo boʻlishi mumkin).*
5. *Tez javob beradi va savolni tinglamaydi.*
6. *Koʻrsatmalarni yoqtirmaydi, ularni bajarishda qiynaladi.*
7. *Topshiriq yoki oʻyindagi rolni bajarish qiyinligi.*
8. *Bir darsni tashlaydi va osonlik bilan boshqasiga oʻtadi.*
9. *Oʻynash paytida bezovtalanadi.*
10. *Koʻp gapiruvchi, koʻpincha giper-kommunikativ.*
11. *Interruptlar, oʻz fikrini himoya qilishga harakat qiladi.*
12. *Unga nima deyilganini yoki qanday chaqirilganini eshitmaydi*
13. *Beeʼtibor (mehnat predmetlarini, oʻyinchoqlarni, narsalarni yoʻqotadi).*
14. *"Men maqsadni koʻryapman - hech qanday toʻsiqni koʻrmayapman." U shu qadar jismoniy faolki, u toʻsiqlarni sezmaydi.*

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Inson hayotidagi 3 yoshdan 7 yoshgacha boʻlgan yosh bolalik davrining katta bir qismini maktabgacha yoshi tashkil etadi. Asosan mana shu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyatlari rivoj lanadi hamda shaxsiy individual xususiyatlari (shaxsiy

fazilatlarini) tarkib topa boshlaydi. Rus pedagoglaridan P.F. Lesgaftning fikricha⁴⁴, insonning maktabgacha yoshidagi davri shunday bir davrki, ana shu davr mobaynida kelgusida qanday xarakter xislatlari paydo bo‘lishi belgilanadi va axloqiy sifatlarining asoslari yuzaga keladi. Insonning kamol topa borishida maktabgacha yoshidagi davrning ahamiyatiga doir P.F. Lesgaftning bu fikri rus pedagogi A.S. Makarenkoning quyidagi fikriga to‘la mos keladi. A.S. Makarenko bolalarni juda kichik davridan boshlab tarbiyalash zarurligi haqida gapirib, tarbiyaning eng muhim asoslari bola ning besh yoshgacha bo‘lgan davri mobaynida yuzaga keltiriladi. Mana shu davrda qilingan butun tarbiya, tarbiya jarayonining 90% ini tashkil etadi, degan edi⁴⁵.

Haqiqatan ham bolaning maktabgacha yoshidagi davri shu qadar mazmundor va faol davrdirki, bu davr bolaning kelgusi o‘shida albatta o‘z aksini qoldiradi. Shuning uchun maktabgacha yoshidagi davr ta‘sir o‘tkazish kuchi jihatidan g‘oyat mas‘uliyatlidir.

NATIJAR VA MUHOKAMA

Bolaning jismoniy jihatdan eng tez o‘sadigan davri bir-ikki yoshligiga to‘g‘ri keladi. Bola uch yoshga to‘lib maktabgacha yoshiga o‘tgandan so‘ng uning jismoniy jihatdan o‘shisi bir qadar sekinlashadi. Bolaning jismoniy jihatdan o‘shidagi notekislik bu davrda ham davom etaveradi. Masalan, bola tug‘ilgandan bir yoshga to‘lguncha bo‘yining o‘shisini quyidagi jadvalda ko‘rishimiz mumkin.

Maktabgacha yoshda jismoniy rivojlanish ko‘rsatkichlari:

Yoshi	0-1	1-2	2-3	3-4	4-5	5-6	6-7
Bo‘yi (sm)	25	40	8	4	6-7	7-8	10

Maktabgacha yoshdagi bolalar psixikasining rivojlanishida ularning nerv sistemalarida sodir bo‘ladigan o‘zgarishlar juda katta rol o‘ynaydi. Bolalar nerv sistemalarining eng kuchli taraqqiy etadigan davri 1 yoshgacha bo‘lgan davrga to‘g‘ri keladi. Yangi tug‘ilgan bola bosh miyasining o‘rtacha og‘irligi 380–400 gr keladi. Bola bog‘cha yoshiga yetguncha uning miyasi g‘oyat tez rivojlanib, deyarli uch baravar

⁴⁴ Лесгафт, П.Ф. Семейное воспитание ребенка и его значение: Учебное пособие / П.Ф. Лесгафт – М.: Просвещение 1992. 200с. – ISBN 5-305-00100-5. М. С. Шойфет. Лесгафт (1837–1909) // 100 великих врачей. — М.: Вече, 2008. — 528 с. — (100 великих). — 5000 экз. — ISBN 978-5-9533-2931-6.

⁴⁵ Макаренко, А.С. Педагогическая поэма: Учебное пособие / А.С. Макаренко – М.: Слово 1976. 624с. Макаренко, А.С. Книга для родителей: Учебное пособие / А.С. Макаренко – М.: Педагогика, 1981. 300с. А.С. Макаренко. Воспитание в семье и школе.

ko'payadi. Demak, bog'cha yoshiga yetgan bolalar miyasining og'irligi 1100–1200 gr ga yetadi.

Rus fiziologlari N.I. Krasnogorskiy⁴⁶ va A.G. Ivanov-Smolenskiylar⁴⁷ tomonidan ko'plab o'tkazilgan tajribalarning ko'rsatishicha, MTM yoshidagi bolalarning nerv sistemalari o'z faoliyati jihatidan hali qat'iy bir izga tushmagan, o'zgarib turadigan bo'ladi⁴⁸. Markaziy nerv sistemasi faoliyatining o'zgaruvchanligi xususan ilk yoshda ravshan ko'rinadi. Masalan, bu yoshdagi bolalarda qo'zg'alish jarayoni tormozlanish jarayonidan ustunlik qiladi. Mana shuning uchun ham bu yoshda bolalar juda serharakat va o'ta hayajonlanuvchan bo'ladilar. MTM yoshidagi bolalarda qo'zg'alish jarayonining nisbatan ustun bo'lishi tufayli muvaqqat bog'lanishlar kattalarga qaraganda sekinlik bilan maydonga keladi. Shu sababli ularda muvaqqat bog'lanishlarni yuzaga keltirish takror-takror ta'sir etishni talab qiladi. Biroq, shunga qaramay, hosil etilgan muvaqqat bog'lanishlar juda yengillik bilan tormozlanib (o'chib) qoladi.

Maktabgacha yoshdagi davrda bolaning barcha psixik jarayonlari jadal rivojlana borib, uning tashqi muhit bilan bo'lgan munosabatlarida anchagina o'zgarishlarni yuzaga keltiradi. Bir tomondan, bola kattalarning doimiy yordamlaridan ancha ozod bo'lib, ulardan bir qadar uzoqlashadi, ikkinchi tomondan, kattalar bilan bo'lgan munosabatlari murakkab, ko'p tomonlama xarakter kasb eta boshlaydi. Shu narsa xarakterliki, kichik bog'cha yoshi dagi (3–5 yoshli) bola doimiy yordam va g'amxo'rlik talab qiladigan obyektidan sekin-astalik bilan oila hamda bolalar guruhining faol a'zosiga aylana boshlaydi. Demak, bola bu davrdan boshlab, muhtojlikdan qutilib, o'zi ham boshqalarga ma'lum darajada yordam bera oladigan, o'zining burchi, vazifalari, qiziqishlari hamda xilma-xil ehtiyojlariga ega bo'lgan shaxsga, jamoa a'zosiga aylana boshlaydi.

Bog'cha yoshidagi bolalarning psixik jihatdan rivojlanishlarida ularda paydo bo'ladigan xilma-xil ehtiyoj va qiziqishlar juda katta ahamiyatga ega. Chunki, ehtiyoj va qiziqishlar bolalarni u yoki bu harakatga undovchi, ularni ishga soluvchi stimul (omil) hisoblanadi. Bog'chagacha tarbiya ishidagi bolalar organik ehtiyojlardan tashqari ijtimoiy va intellek tual ehtiyojlarning dastlabki kurtaklari yuzaga kela

⁴⁶ Красногорский Н.И. О нервноности в детском возрасте и о мерах борьбы с ней /Н.И. Красногорский, прив.-доц. Воен.-мед. акад., консультант Брян. воен. госпиталя. — Петроград: К.Л. Риккер, 1917. — 30 с. Красногорский Н.И. Развитие учения о физиологической деятельности мозга у детей. Изд. 2. — Ленинград, 1939. Красногорский Н.И. Высшая нервная деятельность ребёнка. — Ленинград: Медгиз, 1958. — 320 с

⁴⁷ Иванов-Смоленский А. Г. Биогенез речевых рефлексов и основные принципы методики их исследования // Психиатрия, неврология и экспериментальная психология. — Пг.: ГИЗ, 1922. — 231-242 с. Иванов-Смоленский А. Г. Основные проблемы патофизиологии высшей нервной деятельности / Предисловие И. П. Павлова. — Медгиз, 1933.

⁴⁸ Sabohat Xalilovna Jalilova, Sayyora Mirsoatovna Aripova. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi. O'quv qo'llanma. "Faylasuflar". Toshkent, 2017. 294-b.

boshlaydi. Masalan, bog‘chagacha tarbiya yoshidagi bolalar hali yaxshi gapira olmasalar ham, haddan tashqari qiziquvchan bo‘ladilar. Ular ko‘zlariga ko‘ringan har bir narsani qo‘llari bilan timirskilab ushlab ko‘rmaganlaricha tinib-tinchimaydilar. Bog‘chagacha tarbiya yoshi dagi bolalarda uchraydigan mana shunday qiziquvchanlik ularda intellektual ehtiyojlarning yuzaga kelayotganligidan dalolat beradi.

Bog‘cha yoshidagi bolalarda ijtimoiy intellektual va axloqiy ehtiyojlar yaqqol ko‘rina boshlaydi. Agar bog‘chagacha tarbiya yoshidagi bola uzoq vaqt davomida yolg‘iz o‘zi biron o‘yinchoq bilan mashg‘ul bo‘lib o‘tira olsa, bog‘cha yoshidagi (xususan o‘rta va katta guruh bolalari) bola bunday yolg‘iz o‘ynashga toqat qila olmaydi. Ularda o‘zlariga yaqin bo‘lgan katta odamlar va tengdoshlari bilan munosabatda bo‘lish ehtiyoji tug‘iladi. Ular tor oila doirasidagi munosabatlar bilan o‘z ehtiyojlarini qondira olmay, kengroq doiradagi munosabatlarga intila boshlaydilar. Nati jada bu yoshdagi bolalarning ijtimoiy munosabat va faoliyat doiralari tobora kengayib boradi⁴⁹.

Bog‘cha yoshidagi bolalar tabiatlariga xos bo‘lgan kuchli ehtiyojlardan yana biri har narsani bilib olishga bo‘lgan ehtiyojdir. Bolaning faoliyat doirasi kengaygan sari atrofidagi narsalarni bilishga qaratilgan ehtiyojlari ham orta boradi. Bunga sabab bolada turmush tajribasining ozligidir. Har bir narsa bola uchun yangilik bo‘lib tuyiladi va, binobarin, bola uni har tomonlama bilib olishga intilaveradi. Shuning uchun ham ular juda ko‘p savollar beradi.

Bog‘cha yoshidagi bolalarning psixik jihatdan rivojlanishlarida bog‘cha muhiti juda katta rol o‘ynaydi. Bog‘chadagi tartib, intizom va turli-tuman ta’limiy mashg‘ulotlar bolalarda yuksak ijtimoiy, intellektual, axloqiy va gigiyenik ehtiyojlar ning garmonik ravishda yuzaga kelishi uchun sharoit tug‘diradi⁵⁰.

XULOSA

Xulosa o‘rta shuni keltirib o‘tish lozimki, psixologiya nuqtayi nazaridan qaraganda, odatlar o‘z mohiyati jihatidan ehtiyojga yaqin narsalardir. Boshqacha qilib aytganda, turlicha odatlar kundalik holatda takrorlana borishi natijasida vujudimizga juda singib ketib, ehtiyojga aylanib qoladi. Shu ning uchun bolalarda ijobiy va foydali ehtiyojlarni tarbiyalash deganda, ularda ijobiy foydali odatlarni hosil qilinishini tushu namiz. Bog‘cha yoshidagi davrda hosil qilingan mustahkam ijobiy odatlar kishining butun umri davomida saqlanib qoladi.

⁴⁹ Sabohat Xalilovna Jalilova, Sayyora Mirsoatovna Aripova. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi. O‘quv qo‘llanma. “Faylasuflar”. Toshkent, 2017. 297-b.

⁵⁰ N.M. Aksarina. Go‘dak bolalar tarbiyasi. – Toshkent. Meditsina. – 1983.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. M. Rasulova, D. Abdullayeva, S. Oxunjonova. Bolalarning maktabga psixologik tayyorligi. – Toshkent. – 2003.
2. N.M. Aksarina. Go‘dak bolalar tarbiyasi. – Toshkent. Meditsina. – 1983.
3. N.V. Latipova. Kichkintoy tarbiyasi. – Toshkent. Meditsina. – 1989.
4. Sabohat Xalilovna Jalilova, Sayyora Mirsoatovna Aripova. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi. O‘quv qo‘llanma. “Faylasuflar”. Toshkent, 2017.
5. А.С. Макаренко. Воспитание в семье и школе.
6. Иванов-Смоленский А. Г. Биогенез речевых рефлексов и основные принципы методики их исследования // Психиатрия, неврология и экспериментальная психология. — Пг.: ГИЗ, 1922. — 231-242 с.
7. Иванов-Смоленский А. Г. Основные проблемы патофизиологии высшей нервной деятельности / Предисловие И. П. Павлова. — Медгиз, 1933.
8. Красногорский Н.И. О нервноности в детском возрасте и о мерах борьбы с ней /Н.И. Красногорский, прив.-доц. Воен.-мед. акад., консультант Брян. воен. госпиталя. — Петроград: К.Л. Риккер, 1917. — 30 с.
9. Красногорский Н.И. Высшая нервная деятельность ребёнка. — Ленинград: Медгиз, 1958. — 320 с
10. Красногорский Н.И. Развитие учения о физиологической деятельности мозга у детей. Изд. 2. — Ленинград, 1939.
11. Лесгафт, П.Ф. Семейное воспитание ребенка и его значение: Учебное пособие / П.Ф. Лесгафт – М.: Просвещение 1992. 200с. – ISBN 5-305-00100-5. б. М. С. Шойфет. Лесгафт (1837–1909) // 100 великих врачей. — М.: Вече, 2008. — 528 с. — (100 великих). — 5000 экз. — ISBN 978-5-9533-2931-6.
12. Макаренко, А.С. Педагогическая поэма: Учебное пособие / А.С. Макаренко – М.: Слово 1976. 624с. Макаренко, А.С. Книга для родителей: Учебное пособие / А.С. Макаренко – М.: Педагогика, 1981. 300с.